

De zeeslag bij Bergen, een penschilderij van Willem van de Velde de oude

De mislukte aanval, door de Engelsen de 12de augustus 1665 op een Nederlandse retourvloot in de haven van Bergen in Noorwegen ondernomen, vormt een van die heldhaftige episodes uit de Tweede Engelse Zeeoorlog, die de roem van de Nederlandse marine uitmaken. Kort tevoren was de krijg uitgebroken met een controverse op de kust van Guinee tussen onze West-Indische Compagnie en de Engelse oorlogsvloot. In dit incident had De Ruyter zich dapper geweed en hij had, tot grote ergernis van de Britten, belangrijke buit mee naar Nederland gebracht¹. Toen niet lang daarna, in de voor ons ongelukkig uitgevallen slag bij Lowestoft (13 juni 1665) de opperbevelhebber, luitenant-admiraal Van Wassenaer-Obdam was gesneuveld, werd de juist uit de West teruggekeerde De Ruyter, door ingrijpen van raadpensionaris Johan de Witt, als diens opvolger aangewezen (11 augustus)². De Witt bewerkte ook dat een gevolmachtigde deputatie van drie personen namens de Staten-Generaal op de vloot mee zou uitvaren. Zelf trad hij als het voornaamste lid hiervan op, naast Johan Boreel, burgemeester van Middelburg en het acht en zeventig-jarige(!) Gelderse statenlid Rutger Huygens. De expeditie, die De Ruyter en De Witt samen ondernamen,

koos op 14-16 augustus zee. Het was een machtige vloot: 93 oorlogsbodems, 20 galjoten en adviesjachten en 12 branders telde zij; de bewapening bestond uit 4300 stukken, de bemanning was 20 000 koppen sterk, waaronder 4600 zeesoldaten³. Doel was de rijkbeladen retourvloot uit Oost-Indië veilig naar het vaderland te brengen. Deze was elf schepen groot: de Walcheren, uit Zeeland, het admiraalschip van Pieter de Bitter, met als schipper Frans van Heyst, de Amsterdamse Phoenix van 400 last, schipper Cornelis Stamper, waarop de koopman Jacob Burckhorst als vice-admiraal voer, het Slot Hooningen van de Rotterdamse Kamer, met schipper Herman de Ruyter, die tevens als schout-

¹ J. C. de Jonge, *Het Nederlandsche zeewezen*², Haarlem 1858; J. C. M. Warnsinck, *De retourvloot van Pieter de Bitter*, 's-Gravenhage 1929; J. C. Mollema, *Geschiedenis van Nederland ter zee*, Amsterdam 1940; R. van Luttervelt, *Herinneringen aan Michiel Adriaenszoon de Ruyter in het Rijksmuseum*, in: *Bulletin van het Rijksmuseum* 1957, blz. 53.

² G. Brandt, *Het leven en bedryf van den heere Michiel de Ruijter*, Amsterdam 1687, blz. 397.

³ P. J. Blok, *Michiel Adriaenszoon de Ruyter*, *Nieuwe uitgave*, 's-Gravenhage 1930, blz. 242.

bij-nacht optrad, de Notemuskaatboom (300 last), de Rijzende Zon (300 last), de Brederode (schipper Pieter Velthuys), de fluiten Het Wapen van Hoorn en Amstelland (het laatste 340 last groot, schipper Theunis Gysbertsz) alle van de Kamer Amsterdam, de twee Zeeuwse fluiten de Diemermeer (220 last) en de Ooievaar (340 last, schipper Frederick Jansz) en tenslotte een schip uit Hoorn, de Jonge Prins genaamd (schipper Jacob Jochems)⁴. Tijdig gewaarschuwd dat de oorlogstoestand was ingetreden, waren deze schepen benoorden Schotland omgezeild en de achtste augustus binnengevallen in de door eilanden voor de kust beschermde haven van Bergen, dat toen aan de Deense kroon behoorde. Talrijke andere koopvaarders uit de havens van Spanje, Portugal en de Golf van Biscaje, schepen uit de Middellandse zee – zogenaamde Smyrna-vaarders – en ettelijke 'Moskovië-vaarders', alles tezamen wel 75 schepen, hadden hier tevens een veilige toevlucht gezocht. Met elkaar lag er zo voor 19 miljoen gulden aan waarde te wachten op de mogelijkheid, naar huis terug te kunnen keren.

Engeland, begerig deze rijke prooi te bemachtigen en geïrriteerd, dat de Indische retourvloot op haar tocht door de Noordzee ontsnapt was, ontzag zich niet, de neutraliteit van Bergen te schenden. Een eskader van 14 flinke schepen, waaronder enige van 60 stukken, benevens drie branders en vier jachten⁵, gecommandeerd door de schout-bij-nacht Sir Thomas Teddiman, ondernam op 12 augustus een aanval op de Nederlanders. Maar deze hadden de vijand tijdig gesignaleerd en de nodige maatregelen tot verdediging getroffen. De grootste der Oost-Indische schepen, die het zwaarst waren en het best van geschut voorzien, werden in een halve maan gelegd en aaneengekoppeld. Zo sloten zij, tezamen met de meest weerbare der andere koopvaarders, de haven af. Al het geschut werd aan de bedreigde kant, stuurboordzijde, opgesteld. Een aantal matrozen ging aan land om te helpen, de kanonnen op het kasteel te bedienen, want de Deense bevelhebber van Noorwegen, generaal Claus Ahlefeldt en de gouverneur van Bergen, Johan Casper von Cicignon, die Engelse onderhandelingspogingen van de

hand wezen, hadden toegezegd, de Nederlanders te zullen beschermen.

De omstandigheden waren niet gunstig voor de aanvallers. Aanhoudende motregen, waarom Bergen berucht is, maakte het zicht slecht en bemoeilijkte het richten der schoten. Hoewel de Engelsen probeerden, de stad te sparen en daardoor dikwijls te laag mikten, kwamen meer malen kogels in plaats van op de Nederlandse schepen in het centrum van Bergen terecht. Men kan er nog steeds in de torens van de oude Mariakerk zien, als herinnering aan de slag. Ook had Teddiman de wind tegen, hetgeen hem belette, branders op zijn tegenstanders af te sturen, terwijl de naar hem toe waaierende kruiddamp hem bovendien het zicht benam. Zo kon het gebeuren dat, na ongeveer vier uur onverzettelijke verdediging, de mannen van commandeur Pieter de Bitter de vijand met zware verliezen de wijk zagen nemen. Men spreekt van 1000 doden tegenover 25 doden en 70 gewonden aan de Nederlandse zijde⁶. Twee Engelse schepen zijn gezonken.

Weldra was de Brit genoodzaakt, de Noorse wateren te verlaten. Masten, stengen en touwen van onze schepen hadden door de beschieting geleden, maar geeneen was verloren gegaan. Tegen de verwachting in ontmoette het Engelse eskader De Ruyter niet. Zonder slag geleverd te hebben kwam deze op 29 augustus voor Bergen, doch ongunstig weer maakte, dat onze vloot eerst de vierde september tussen de Hjeltefjord en de Korsfjord varende, het anker voor de stad kon laten vallen. Westewind verhinderde toen de koopvaarders, terstond uit te varen. Pas op acht september was het mogelijk, gezamenlijk de thuisreis te aanvaarden.

Ongehavend kwam men echter helaas niet in

⁴ J. C. M. Warnsinck, *a.w.*, blz. 12.

⁵ *Hollandtze Mercurius, behelzende de gedenckweerdichste voorvallen in 't jaer 1665, Haarlem 1666*, blz. 106; F. Muller, *De Nederlandsche geschiedenis in platen, Amsterdam 1863 e.v.*, no 2219, spreekt van 15 schepen en twee branders.

⁶ J. C. de Jonge, *a.w.*, II, blz. 47; F. Muller, *a.w.*, no 2219.

Afb. 1. Fragment uit Greenwich

Afb. 2. Fragment van ouds in het Rijksmuseum (zie blz. 19)

patria, want een geweldige storm, die in de nacht van 8 op 9 september opstak en die drie dagen in volle kracht aanhield, teisterde de Nederlandse vloot onbarmhartig. Zo werden de hoog gespannen verwachtingen, die men in de Republiek van de expeditie koesterde, tenslotte ernstig teleur gesteld.

Hoe hoog die verwachtingen waren blijkt o.a. uit het feit, dat Willem van de Velde de oude, de eerste 'chroniqueur' met de tekenpen, over wie Nederland beschikte – de beste 'persfotograaf' van zijn tijd zouden wij tegenwoordig, mutatis mutandis, zeggen – op de vloot van De Ruyter meevoer, om de zo belangrijke gebeurtenissen vast te leggen. Hij was juist teruggekeerd van de vloot van Van Wassenaer-Obdam, die bij Lowestoft was verslagen⁷.

Welk een interessant, oer-Hollands beeld: drie van de grootste mannen uit onze Gouden Eeuwse-geschiedenis, drie 'Erflaters onzer beschaving' (om een gelukkig gekozen term van het echtpaar Romein te gebruiken): De Ruyter, Johan de Witt en Willem van de Velde de oude, tezamen op de machtige vloot! Men mag aannemen, dat zij elkaar ontmoet hebben; elkander goed gekend hebben, zou echter vermoedelijk te veel gezegd zijn, want – het is nogal merkwaardig – noch in

⁷ H. P. Baard, *Willem van de Velde de oude Willem van de Velde de jonge, Amsterdam z.j., blz. 29*; M. S. Robinson, *Van de Velde drawings. A catalogue of drawings in the National Maritime Museum made by the elder and the younger Willem van de Velde, Cambridge 1958, blz. 8.*

de inventaris van de nalatenschap van Michiel de Ruyter, noch, zover wij weten, in het bezit van De Witt, trof men werken van Willem van de Velde aan.

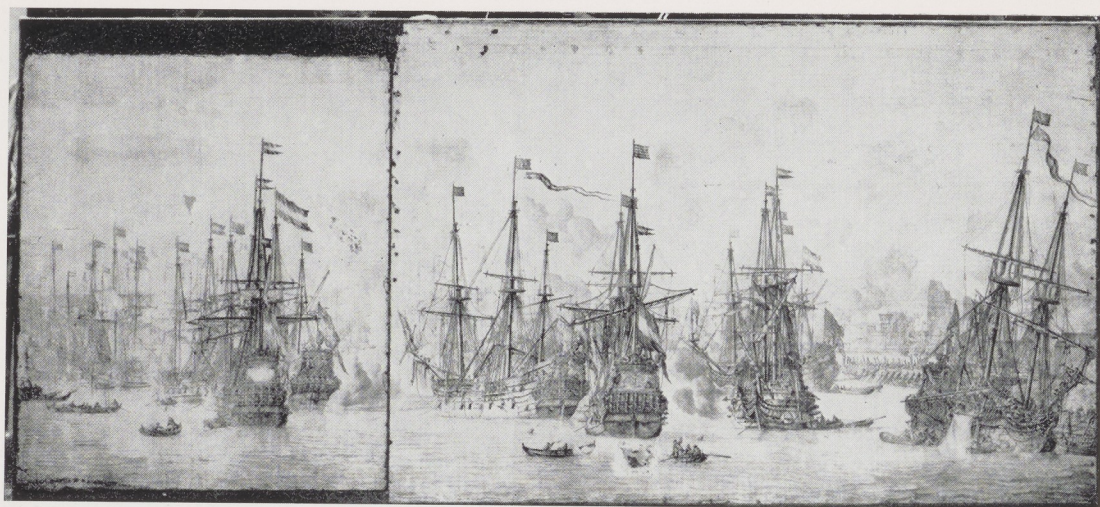
Een van de galjoten, die met de vloot meevoeren, zal de kunstenaar gediend hebben, wanneer hij tussen de grote schepen door wilde varen om een goed uitzichtpunt voor zijn schetsen te krijgen, of als hij aan land wilde gaan.

Toen hij drie weken na de strijd te Bergen aankwam, vond de tekenaar-schilder er de Nederlandse koopvaarders nog bijeen, ongeveer zoals zij daar tijdens de aanval van de twaalfde augustus gelegen hadden. Met informatie, die hij ter plaatse kreeg, is het de kundige kunstenaar niet moeilijk gevallen, uitbeeldingen te vervaardigen van het gevecht, dat hij zelf niet had bijgewoond.

Zo ontstonden tussen 4 en 8 september⁸ de tekeningen met soms bij de schepen geschreven notities, die tegenwoordig berusten in het prentenkabinet van het museum Boymans-van Beuningen te Rotterdam (afb. 5), het National Maritime Museum te Greenwich (afb. 6) en te Kopenhagen⁹. Thuis gekomen werkte Van de Velde deze uit tot statige penschilderijen. Er was blijkbaar nogal vraag naar deze voorstelling. Pieter Bleau maakte in september 1674 in een,

⁸ M. S. Robinson, *a.w.*, blz. 8; J. C. M. Warnsinck, *a.w.* blz. 57.

⁹ Afgebeeld in: *Holland-Danmark. Forbindelserne mellem de to lande gennem tiderne. Under redaktion af K. Fabricius, L. L. Hammerich og V. Lorenzen, Kopenhagen 1945, I, blz. 369.*

Afb. 3. Beide fragmenten samengevoegd

uit Amsterdam geschreven, brief kardinaal Leopoldo de' Medici te Florence erop attent, dat zich bij de erfgenamen van een zijner vrienden, die tevens een verwant van hem was geweest, drie fraaie Van de Velde's bevonden, waarvan één met de voorstelling van 'l'assalto che gli Inglesi fecero nel porto di Bergen in Norvegia, dove si ritruovano all'hora li nostri vascelli delle Indie'. Wij vernemen niet, of de kunstminnende kerkvorst het voor zijn verzameling bemachtigd heeft. Ons interesseert in het bijzonder de voorstelling van de zeeslag bij Bergen in het Rijksmuseum (afb. 2). Het doek is gesigineerd op de achtersteven van het grote schip in het midden 'W.V.: : d Veldef' en onduidelijk gedateerd 1666(?). Het is afkomstig uit het Nederlandsch Museum van Geschiedenis en Kunst te 's-Gravenhage, dat het in 1877 van de Haagse kunsthandelaar Dirksen had gekocht voor de som van 250 gulden, tezamen met een ander werk van Van de Velde, dat het Prinsenjacht en het Statenjacht aan de Moerdijk in 1660, bij gelegenheid van het bezoek van Karel II van Engeland, voorstelt¹⁰. De schilderijen werden aanvankelijk in het museum ingeschreven

onder de foutieve benamingen 'De tocht naar Chatham 22 juni 1667' en 'Het aan boord gaan van Tromp(?)'. Naderhand zijn deze evenwel gecorrigeerd, zodat zij al jaren lang onder de juiste betiteling in de schilderijencatalogus van het Rijksmuseum te vinden zijn. Beide stukken waren nagenoeg van dezelfde grootte, konden derhalve als tegenhangers dienst doen. Daarvoor waren zij echter niet bedoeld geweest. Er bestaat namelijk nog een penschilderij dat de zeeslag bij Bergen voorstelt (afb. 1). Vroeger hing dit in het Schlossmuseum te Weimar¹¹. Zeer waarschijnlijk was het afkomstig uit de collectie van groot-hertogin Sophie van Saksen-Weimar, geboren prinses der Nederlanden. Zij had uit de boedel van haar in 1879 overleden broer prins Hendrik, de admiraal, ettelijke herinneringen aan de grote tijd der Nederlandse marine verkregen. Zo bezat zij het statieportret van Michiel de Ruyter door Dujardin uit 1669, dat tegenwoordig aan het

¹⁰ Rijksmuseum, *Catalogus der schilderijen* no 2460.

¹¹ K. Zoege von Manteuffel, *Die Künstlerfamilie Van de Velde, Bielefeld-Leipzig 1927*, blz. 34 en afb. 137.

Afb. 4. De restauratie voltooid

Nederlandsch Historisch Scheepvaartmuseum te Amsterdam toebehoort, en het tasje van De Ruyter, dat sedert 1907 in het Rijksmuseum ge-exposeerd is¹². Ook had prinses Sophie een belangrijke verzameling tekeningen van Willem van de Velde, die later, door de goedgeefsheid van Sir James Caird¹³, het museum te Greenwich zouden komen verrijken. In dezelfde periode dat dit gebeurde kwam het penschilderij met de zeeslag bij Bergen naar dat museum¹⁴.

Van ouds stond het reeds onder de juiste benaming bekend. Zulks is nogal merkwaardig, aangezien geen opschrift en even min enig topografisch détail het doek als zodanig herkenbaar maakt, terwijl er weinig van de strijd op te zien is. Weliswaar zijn ettelijke der afgebeelde schepen aan hun heel minutieus weergegeven spiegelversieringen te identificeren, maar het is nauwelijks aan te nemen, dat in de 19de eeuw een historicus deze zó goed gekend heeft, dat hij de voorstelling aan de hand daarvan op de juiste wijze kon herkennen.

Nu was het stuk uit Weimar-Greenwich niet anders dan een afgesneden reep van het doek te

Amsterdam. Dit blijkt duidelijk uit de voortekeningen, die Willem van de Velde ter plaatse gemaakt had: die te Rotterdam (afb. 5) en te Greenwich (afb. 6). Vóór de verminking zal het penschilderij onder de juiste naam bekend zijn geweest, hetgeen door de aanwezigheid van het kasteel van Bergen niet moeilijk was om uit te maken. Aan deze omstandigheid kan het afgesneden fragment zijn benaming ontleend hebben, maar de betekenis van de voorstelling van het stuk, dat in 1877 door het Nederlandsch Museum verworven werd, raakte blijkbaar, toen het via de kunsthandel van hand tot hand ging, vergeten. Zij werd, zoals wij zagen, door een nog mooier klinkende, doch foutieve identificatie vervangen. Uit een en ander blijkt, dat het versnijden al gebeurd moet zijn, vóórdat Dirksen het later door hem verkochte stuk in zijn bezit kreeg. Dit doek mat 84×124 cm en was dus een recht-

¹² R. van Luttervelt, a.w., blz. 34.

¹³ M. S. Robinson, a.w., blz. VII.

¹⁴ National Maritime Museum, Greenwich. Concise catalogue of oil paintings, Londen 1958, blz. 57.

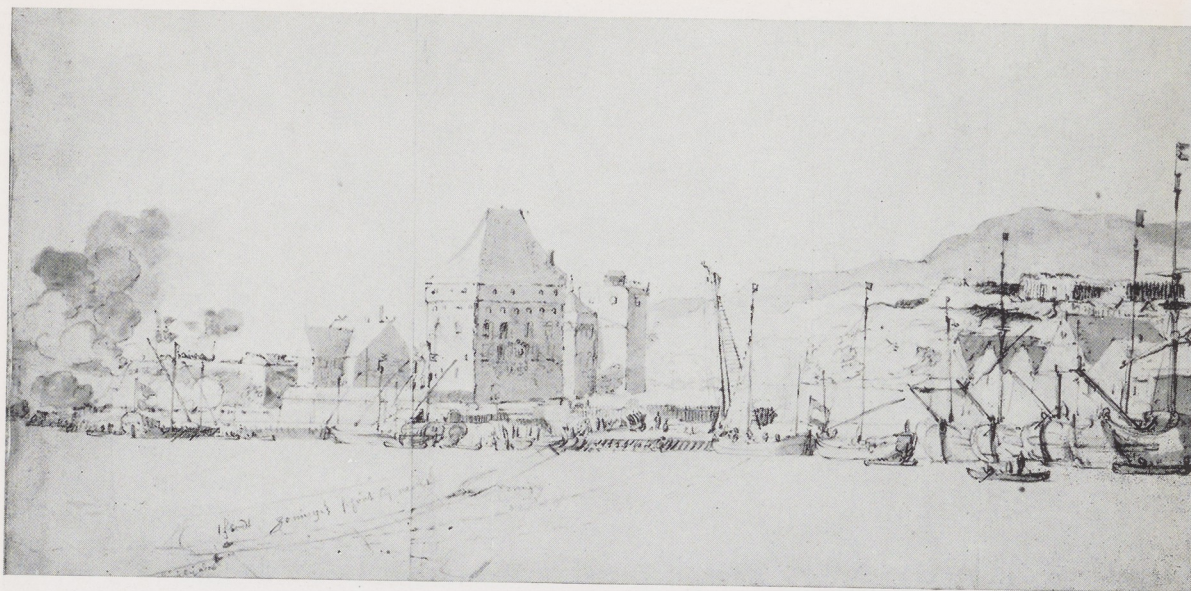
Afb. 5. Tekening van Willem van de Velde de oude. Linker helft. Museum Boymans-Van Beuningen

hoek van normale verhoudingen. Dat uit Weimar-Greenwich was daarentegen van ongebruikelijk formaat en vertoonde met zijn $73 \times 63,5$ cm weinig gelukkige verhoudingen. De voorstelling erop sloot bij het Amsterdamse stuk aan tegen de linkerkant daarvan.

Toen in 1957 te Amsterdam en Vlissingen de herdenkingstentoonstelling voor Michiel de Ruyter gehouden werd, vormde deze een goede aanleiding om de twee stukken samen te brengen en daarbij bovendien, ter adstructie, de tekening uit het museum Boymans-van Beuningen te tonen¹⁵. Na afloop van de tentoonstelling werd van de zijde van het Rijksmuseum geïnformeerd of onze Engelse collega misschien bereid zou zijn, zijn deel van het schilderij, dat als voorstelling op zichzelf veel minder betekenis had dan het centrum van het tafereel te Amsterdam, af te staan, bij voorbeeld in de vorm van een bruikleen op lange termijn. Groot was de verrassing toen in 1958 bericht ontvangen werd, dat de Trustees van het National Maritime Museum besloten hadden, het fragment aan het Rijksmuseum ten

geschenke te geven. Nu was het mogelijk in het restauratieatelier van het Rijksmuseum de beide helften op één doek samen te brengen. Overtuigender nog dan tevoren zag men thans, dat het Engelse gedeelte precies aan het andere paste, maar het bleek boven- en onderaan een beetje ingekort. Het gedeelte, dat zich reeds in het Rijksmuseum bevond, was evenwel vroeger aan de bovenzijde evenveel omgevouwen geweest als het andere verkort was (afb. 3). Aangezien het hier alleen hemel en zee betrof, waarop geen schepen voorkwamen, was aanvullen van het ontbrekende niet al te moeilijk. Deze zorgvuldige en veel tijd vergende behandeling, die het reinigen van beide delen impliceerde, werd met succes voltooid en het vergrote schilderij prijkt thans in de zalen van de Historische Afdeling (afb. 4). De compositie is nu veel logischer dan voorheen.

¹⁵ *Catalogus tentoonstelling ter herdenking van Michiel de Ruyter, Rijksmuseum Amsterdam en Nieuw tehuis voor bejaarden, Vlissingen, 1957, no 134-136.*

Afb. 5. Tekening van Willem van de Velde de oude. Rechter helft. Museum Boymans-Van Beuningen

Men vraagt zich af, waarom indertijd het doek in stukken is gesneden. Vond men het lange tafereel van een onhandzaam formaat? Of heeft iemand gemeend, dat twee kleine Van de Veldes meer waard zouden zijn dan één grote?

Van het schilderij, zoals het zich thans, na de samenvoeging der delen, voordoet, bestaat een replik in olieverf, die vroeger het bezit was van de beheerders van de Macpherson Collection¹⁶ en die naderhand door het museum te Greenwich werd verworven. Warnsinck heeft het gepubliceerd als: door Willem van de Velde de jonge: Het vraagteken zal hier wel mogen worden weggelaten (afb. 7). De compositie is vrijwel identiek aan het verlengde doek in het Rijksmuseum; alleen het schip uiterst rechts ontbreekt en het dak van de Haakonshalle is anders, doch dit alles komt nauwkeurig overeen met de tekening te Greenwich (afb. 6).

Een en ander geeft ons een nieuwe kijk op het oeuvre van Willem van de Velde de oude. Het blijkt dat hij niet alleen penschilderijen van het gebruikelijke, harmonische, rechthoekige for-

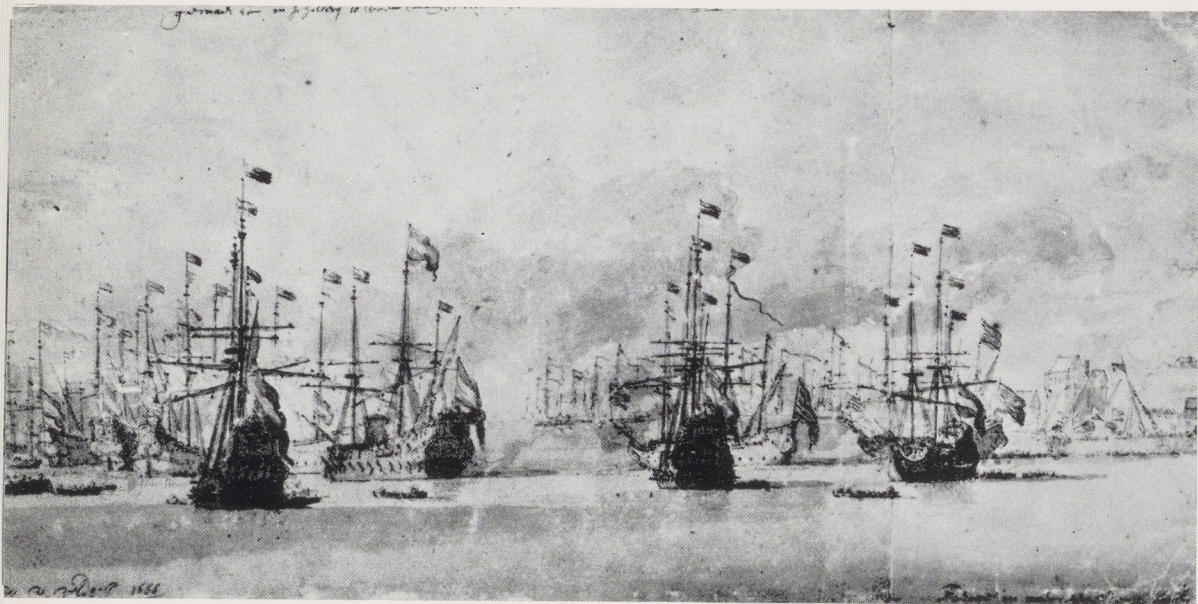
maat heeft vervaardigd, maar bovendien lange, reepvormige, zoals hij ook, veel vaker, reepvormige tekeningen heeft gemaakt. Dit soort van werk moge zeldzaam zijn geweest, alleen stond de kunstenaar hiermee niet. Men denke bijvoorbeeld aan het mooie, fries-vormige, 1661 gedateerde gezicht op Amsterdam en het IJ door Reinier Nooms genaamd Zeeman, dat het Scheepvaartmuseum in 1960 uit de collectie Dreesmann verwierf¹⁷. Het herinnert in zijn vorm en opvatting aan de beroemde gegraveerde profielen van Amsterdam (het meet 61 × 166 cm). Willem van de Velde bekeek het gevecht in de haven van Bergen ongeveer uit het Zuid-Westen¹⁸, kennelijk niet van een schip, maar van de landtong, welke tussen de Vågen en de Nöstebukten in zee uitsteekt. Hij koos vermoedelijk zijn uitzichtpunt in een gebouw ten oosten van

¹⁶ J. C. M. Warnsinck, a.w., tegenover blz. 42.

¹⁷ Verzameling Amsterdam W. J. R. Dreesmann, Eerste deel, Amsterdam 1952, blz. 11.

¹⁸ M. S. Robinson, a.w., no 289, zegt, niet geheel juist: uit het Zuiden.

Afb. 6. Tekening door Willem van de Velde de oude. National Maritime Museum, Greenwich

het fort Nordnes, dat vroeger aan het einde van deze landtong lag, ter plaatse waar men tegenwoordig het Nordnespark vindt. Juist op die plek stonden huizen, die Amsterdams eigendom waren, zoals blijkt uit een plattegrond uit de tijd zelf¹⁹.

Van daar zag onze kunstenaar, op enige hoogte boven het niveau van het water zijn standpunt kiezend, de haven en het stadsdeel aan de overkant als een wijd panorama voor zich. Geheel links viel nog net de punt van een houten landingssteiger bij het fort Nordnes in het tafereel. Daarboven verhieven zich, in de verte, de terugwijkende lijnen van de bergen benoorden de stad, waar men tegenwoordig o.a. het openluchtmuseum vindt, en verder enige der eilanden, die de baai beschutten.

Rechts verrijzen de dertiende-eeuwse Haakons-halle en de in 1562-1567 gebouwde Rosenkrantz-toren boven de muren van het Bergenhuus, het kasteel, dat eeuwen geleden reeds door de koningen van Noorwegen was opgericht ter verdediging van de stad. De Haakonshalle bestaat nog

steeds, zij het niet meer in dezelfde staat als waarin Van de Velde hem uitbeeldde, want in 1944 werd het gebouw door oorlogshandelingen ernstig gehavend. Restauratie heeft inmiddels de schade echter hersteld. De rook, die links boven het kasteel opstijgt, is afkomstig van de talrijke kartouwen, die op het bolwerk Frederik waren geplaatst – ettelijke daarvan waren geleend van de Nederlandse schepen – en die duchtig vuurden²⁰. De handelskade der Hanzeaten, de Bryggen of Tyskebyggen, begint rechts van het Bergenhuus. De beroemde houten huizen vallen, jammer genoeg, juist buiten het penschilderij, maar het uiterste gedeelte van de houten walbeschoeiing beeldde Van de Velde met grote zorgvuldigheid af. Op de tekening in museum Boymans-van Beuningen komt daarentegen rechts een rijtje van de karakteristieke gevels met driehoekige toppen voor. Veilig onder de muren van het kasteel

¹⁹ Afgebeeld in: G. W. Kernkamp, *Baltische archivalien*, en in: F. Dekker, *Voortrekker van oud Nederland*, Den Haag 1938, pl. 23.

²⁰ F. Muller, a.w., no 2219 en 2213b.

Afb. 7 Schilderij van Willem van de Velde de jonge. National Maritime Museum, Greenwich

meert een drietal galeien, die zich buiten de strijd houden. Van de masten wapperen vlaggen met witte kruisen, die ons de Dannebrog doen herkennen. Het zijn ongetwijfeld koninklijke oorlogsschepen.

De Nederlandse vloot ligt middenin de haven vóór en links van het kasteel. Zij vormt een waar woud van masten. De zeilen zijn gestreken. Vele achterstevens van de schepen op de voorgrond zijn naar de beschouwer gewend. Dit zal Van de Velde zo gearrangeerd hebben, of althans geaccentueerd hebben, ter wille van een pittoresk effect, maar vooral ook om als documentator de schepen goed identificeerbaar te doen zijn voor het geïnteresseerde nageslacht. Met behulp van deze spiegelversieringen, de beschrijvingen die tijdgenoten van de slag gegeven hebben en een reconstructieschets van Warnsinck²¹ kan het merendeel der schepen inderdaad herkend worden. Duidelijk onderscheidt men hoe de havenuitgang versperd werd door een linie, gevormd door het Slot Hooningen, die vlak bij het Bergenhuus lag, de Catharina, een Lissabon- of straat-

vaarder, die zich bij de Oost-Indische retourvloot had aangesloten²² en waarover de dappere kapitein Ruth Maximiliaan het commando voerde, de Walcheren, de Jonge Prins en de Phoenix. Het eerstgenoemde is op het penschilderij van ter zijde gezien, op het tweede plan, achter het tweede schip van rechts. Links daarvan de Catharina, die het beeld van haar naamspatrones in de spiegel voert. Zij is wederom driekwart van opzij bekeken. Een lang dubbel touw verbindt dit schip met de Walcheren, die getooid is met een groot Luctor-et-Emergo-wapen. Het lost een salvo vóór de Catharina langs tegen de vijand, wiens masten in het verschiet, boven de rook en achter de Catharina en de Kogge, vagelijk te onderscheiden zijn. Het schip weer wat verder naar links, dat half achter andere schuil gaat, moet de Jonge Prins zijn. Dan volgt, meer dwars gewend, de fluit het Wapen van Hoorn, versierd

²¹ J. C. M. Warnsinck, *a.w.*, blz. 65.

²² *Idem*, blz. 122; J. C. Mollema, *a.w.*, II, blz. 353.

met de schilddragende Eenhoorn. Daarna komt de Phoenix; op de achtersteven hiervan ziet men een opvliegende vogel met wijd uitgespreide vleugels. Tenslotte, dicht bij de uitstekende pier bij het fort Nordnes, een niet aan zijn spiegelversiering herkenbaar schip, dat de Brederode zal moeten zijn. Wij concluderen dit uit het bij-schrift, dat Van de Velde op zijn tekening, die thans te Greenwich bewaard wordt, aanbracht. Tussen de beide laatstgenoemde schepen ontwaart men een klein Deens vaartuig met een naar verhouding enorme vlag.

Er is hier een geweldig gedrang van schepen. In werkelijkheid zullen zij wellicht niet zo dicht bijeen gelegen hebben, maar Van de Velde had, naar men weet, de gewoonte, op zijn penschilderijen de schepen dicht bij elkaar af te beelden, dan in realiteit verantwoord was. Deed hij dit niet, dan zou hij voor de meeste zijner tafereelen vele meters méér doek nodig hebben gehad en de compositie zijner zeeslagen zou uit elkander gevallen zijn. Het is een concessie aan het praktisch noodzakelijke en aan de artistieke eisen van zijn vak, die geenszins een vervalsing van het beeld betekende. De tijdgenoten hebben dit ongetwijfeld geweten, maar het nageslacht, dat dergelijke schouwspelen niet meer in werkelijkheid kan meemaken, moet er zich apart rekenschap van geven. Toch leidde dit procédé bij de kunstenaar nimmer tot propperigheid. Dank zij zijn uiterst fijne techniek met krachtige, raak getrokken lijnen en door meer op de achtergrond gelegen partijen heel licht te schetsen, wist hij zijn gezichten met schepen luchtig te houden.

Keren wij, na deze uitwijding, terug naar het penschilderij van de zeeslag bij Bergen.

Vlak achter de eerste linie lagen nog twee schepen, die op het doek op de voorgrond zijn afgebeeld: de Rijzende Zon, midden op de linker helft van het tafereel, die zichzelf duidelijk presenteert door een grote stralende zonneschijf, en het 180 last metende Amsterdamse jacht de Kogge van schipper Luyt Pietersz, even rechts van het midden. Dit schip, dat nagenoeg recht van achteren is weergegeven, vertoont in de spiegel de voorstelling van een met Amsterdamse

vlaggen getooid koggeschip. Veel van zijn gedrongen middeleeuwse vorm heeft dit echter verloren, gemoderniseerd als het werd volgens de begrippen van de eigen tijd. Daarboven prijkt het wapen van Amsterdam.

Rechts van de Kogge keert een schip de beschouwer de voorsteven toe, waardoor het niet te identificeren is, maar een aantekening op de schets van Van de Velde te Greenwich vertelt ons dat niet ver van het Slot Hooningen de Notemuskaatboom was gelegen. Zo kunnen wij ook dit vaartuig zijn naam geven.

Tenslotte het zwaar geladen Nederlandse schip, dat geheel rechts tegen de kade meert. Het heeft ernstig geleden. De bezaansmast is afgeknapt en in het want is een verschrikkelijke ravage aangericht. Verschillende sloepen omringen het. Overal zijn matrozen druk in de weer. Bijzondere herkenningstekens heeft het niet, doch aangezien bekend is dat de Ooievaar en de Diemermeer niet bij de slag van Bergen aanwezig zijn geweest – zij waren van de vloot afgedwaald en veilig in de haven van Drontheim binnen gelopen²³ – rest de mogelijkheid, dat hier de Amstelland bedoeld is. Dit schip heeft zich in het gevecht duchtig geweed²⁴, zoals men ziet met de gevolgen van dien. Het zeildoek, waarmee matrozen zo ijverig buiten boord bezig zijn, moet kennelijk de sloopshuid beschermen.

Van de grote mast waait een wimpel onder de vlag, een driekleurige met aan de stokzijde een klimmende leeuw. Dit is merkwaardig en ik weet er geen verklaring voor. Men zou een dergelijk kenteken van de grote mast op het admiraalschip verwachten, doch de Walcheren voert er geen. Evenmin vindt men wimpels op de schepen van de vice-admiraal (de Phoenix) en de schout-bij-nacht (het Slot Hooningen), maar wel wappert er een, wederom van de grote mast, op de Catharina.

Toen Willem van de Velde op de vloot van De Ruyter in Bergen aankwam waren de Engelsen

²³ J. C. M. Warnsinck, *a.w.*, blz. 54.

²⁴ *Idem*, blz. 47.

reeds verdwenen. De conscientieuze kunstenaar is niet zo ver gegaan, hen er op zijn penschilderij bij te fantaseren (wat hij op enkele zijner schetsen wel deed). Hij versperde – ongetwijfeld op werkelijkheidsgetrouwe wijze – het uitzicht op de zee, waaruit de vijand was komen opdagen, geheel door de Nederlandse vloot. Opstijgende wolken kruitdamp maken duidelijk, dat het gevecht gaande is en dat de aanvallers zich ergens op de achtergrond bevinden, in het verschiep, links van de Haakonshalle en rechts van de Walcheren en de Rijzende Zon, waar een niet meer dan schetsmatig aangeduid aantal masten hun aanwezigheid suggereert. Alle schepen die meer vooraan liggen voeren de Nederlandse driekleur, hetzij op de thans gebruikelijke wijze, hetzij in negen of elf banen, zoals toentertijd óók voorkwam.

Toch kan hier nog een andere overweging in het geding zijn geweest. Zeker zal de kunstenaar een nationaal getinte voorstelling hebben willen maken, waarop het onder moeilijke omstandigheden behaalde succes van de onzen het volle gewicht zou krijgen. Zulks lag zonder twijfel in de lijn van de wensen van zijn opdrachtgever, ja het was het wezen, de eigenlijke reden van de bestelling, die hij kreeg. Daarin pasten de vijandelijke schepen niet goed, tenzij, zoals b.v. op Van de Velde's talrijke voorstellingen van de slag in de Sont (Rijksmuseum; Stedelijk Museum Alkmaar; Maritiem Museum Prins Hendrik, Rotterdam; Greenwich; Pitti, Florence; Nationalhistoriska Museum, Frederiksborg) geheel ontredderd en in zinkende toestand. Maar zo'n wijze van afbeelden was voor de Engelsen bij Bergen nu juist niet goed mogelijk.

Toch geloof ik dat deze overwegingen niet het zwaarst voor de kunstenaar hebben gewogen; zijn drang naar realisme zal de doorslag hebben gegeven. Duidelijk wilde hij op geen manier fantaseren. Hij verraadt deze werkwijze in het bijzonder in één onderdeel van zijn werk, waarin hij juist door zijn werkelijkheidsliefde een historische fout beging, namelijk bij de uitbeelding van de vlaggen en wimpels. Deze wapperen alle breed-uit naar rechts in een straffe bries die,

gezien de topografische situatie, vrijwel pal uit het Westen moet waaien. Zo heeft de kunstenaar zelf de koopvaarders begin september in de haven zien liggen. De sterke Westenwind verhinderde hen toen uit te zeilen. Maar wij merken reeds op dat er tijdens het gevecht landwind had geheerst, die de Engelsen de kruitdamp in het gezicht woei. Op dit punt blijkt de kunstenaar gedérailleerd te zijn. De rook van de salvo's, welke de kanonnen der schepen en die op het kasteel lossen, drijft niet, zoals het op de 12de augustus 1665 moet zijn geweest, naar het Westen of Noord-Westen, doch in de richting Oost. Dit ziet men op het doek het duidelijkst boven het Bergenhuus. Dat Van de Velde de motregen niet weergaf lag voor de hand. Zij zou de duidelijkheid van zijn tafereel ernstig hebben geschaad. Toch kan ook hier het feit, dat hij helder weer trof toen hij zelf in Noorwegen was, mede het aspect van zijn visie bepaald hebben. Op veel juister wijze waait op de prenten – twee vogelvluchtgezichten, gezien uit het Zuid-Westen – die een zekere Nicolaas Stob (aldus signeerde deze, in geen enkel handboek voorkomende tekenaar) en, naar hem, doch in schetsmatiger uitbeelding, Coenraet Decker²⁵ van de slag bij Bergen maakten, de wind uit het Oosten (afb. 8 en 9). Het exemplaar van Stob is het beste van de twee. Duidelijk gaf hij de vele Nederlandse koopvaarders weer die, in de haven gevlucht, werkeloos achter de grotere strijdende Oost-Indiëschepen lagen. En, waarheidsgetrouw wederom, drijven bij Decker dreigende wolken langs de hoge hemel²⁶. Arnold Bloem evenwel beeldde in een nogal primitieve prent van de slag (afb. 10)²⁷ vlaggen en rook weer landinwaarts, ongeveer in Zuid-Oostelijke richting af. Zijn gezicht op de strijd en de stad werd uit een andere hoek genomen dan Van de Velde, Stob en Decker dat deden; hij keek namelijk vrijwel uit het Noorden, over het Bergenhuus heen, naar de Vågen. Voor de topografie maakte

²⁵ F. Muller, *a.w.*, no 2219 en 2220.

²⁶ Het is niet duidelijk, waarom Warnsinck meent, dat deze afbeelding spiegelbeeldig zou zijn.

²⁷ F. Muller, *a.w.*, no 2213b.

Afb. 10. Gravure door Arnold Bloem

hij gebruik van de oudst bekende voorstelling van Bergen, die uit 1580 dateerde²⁸. Ook Bloem's visie op de schepen was blijkbaar gebaseerd op het feit, dat enkele dagen later een krachtige Westenwind woei.

Zeewind in plaats van landwind waait tenslotte ook op de voorstelling van de slag bij Bergen, die de Amsterdamse stempelsnijder Jurriaen Pool gaf op de gedenkpenning, welke hij ter herinnering aan de voor de Nederlanders gelukkige afloop van het gevecht maakte²⁹ (afb. 11). Voor de topografische gegevens greep de medailleur kennelijk terug op dezelfde afbeelding van de stad, waarvan Stob (die blijkbaar onafhankelijk

van Van de Velde heeft gewerkt), gebruik maakte, maar heeft hij de schepen en de richting van de vlaggen van Van de Velde overgenomen? Deze penning schijnt geslagen te zijn in opdracht van de Heren XVII, die hun dankbaarheid jegens de Deen Von Cicignon wegens zijn pro-Nederlandse houding, honoreerden met een gouden keten en een medaille 'ter waarde van 600 Ryckxd., waerop de voorschreven attaque sal worden gegraveert tot eene Gedachtenis'³⁰.

²⁸ J. C. M. Warnsinck, a.w., tegenover het titelblad.

²⁹ G. van Loon, *Beschryving der Nederlandsche historipenningen*, 's-Gravenhage 1723 e.v., II, blz. 531.

³⁰ J. C. M. Warnsinck, a.w., blz. 69.

Dank zij een aantekening, die Willem van de Velde op zijn schets in het museum te Greenwich aanbracht, kunnen wij met vrij grote zekerheid uitmaken, voor wie hij het lange penschilderij vervaardigd heeft. Hij schreef namelijk op het blad: 'Berge in noerweege den 12 auguste 1665. Gemaect in schilderij 10 Voet langh voor de heer komandeur bitter, 1666'.

Nu is het doek in het Rijksmuseum, zoals wij zagen, voor een werk van onze meester van uitzonderlijk formaat. Geen tweede van deze lengte is bekend. Het meet 186 cm. Vergelijking met de tekening te Rotterdam (afb. 5) leert ons evenwel, dat het vroeger nog wel ongeveer de helft langer geweest zou kunnen zijn en dat, heel logisch, ter completering van de voorstelling rechts de kleinere, in de haven van Bergen gevuchte Nederlandse schepen erop waren weergegeven. Trouwens, ook het doek zelf, zoals wij het momenteel kennen, bevat aanwijzingen in de richting van een dergelijke mutivering. De wijze waarop het schip geheel rechts niet helemaal in het beeldvlak past is weinig fraai en kan nauwelijks de oorspronkelijke versie vertegenwoordigen. Wanneer wij dit in het oog vatten lijkt de conclusie onontkoombaar, dat het stuk in zijn oorspronkelijke toestand omtrent drie meter lang moet zijn geweest, hetgeen overeen komt met tien voet. Hieruit volgt dat dit uitzonderlijke doek zeer wel het schilderij geweest kan zijn, dat Van de Velde in opdracht van de hoofdpersoon van het heldendrama voor Bergen heeft gemaakt. Het wint hierdoor voor ons nog aan betekenis. Jammer genoeg zijn de lotgevallen ervan niet te reconstrueren, aangezien over de nazaten van Pieter de Bitter en zijn erfenis maar weinig bekend is. Hij had getrouwde dochters in Batavia³¹ en een zoon Hermannus, die in Batavia geboren was en die in 1683 te Harderwijk rechten studeerde³².

³¹ *De Nederlandsche Leeuw* 1918, kolom 186; 1919, kolom 418; 1929, kolom 314.

³² *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, VIII, kolom 114; *W. Wijnaendts van Resandt, De gezaghebbers der Oost-Indische Compagnie op hare buiten-comp-toiren*, Amsterdam 1944, blz. 98, 263.

Wij moeten nog een ogenblik naar het penschilderij, zoals dat oorspronkelijk kan zijn geweest, terugkeren. Vergelijking van ons doek met de voortekeningen doet vermoeden, dat het vroeger niet alleen aan de rechterkant groter is geweest, maar dat ook links iets ontbreekt. Zoals het zich tegenwoordig aan deze zijde voordoet is het daar niet erg mooi. Op de schets te Rotterdam (afb. 5) is de compositie hier iets langer, hetgeen een veel acceptabeler aspect oplevert.

Onze analyse van het penschilderij geeft ons nader inzicht in de zorgvuldige werkwijze van Van de Velde de oude. En, al speurende over het tafereel, geniet ons oog meteen van de talloze details, die de kunstenaar op weergaloos knappe wijze, met grote kennis van zaken en een ongelooflijk vaste hand, op het geprepareerde doek bracht in de beproefde techniek, die hij zelf had uitgevonden en waarin niemand hem geëvenaard heeft. Tot nu toe kennen wij geen ander schilderij van een dergelijk formaat van Van de Velde. Is het een uitzondering in zijn oeuvre geweest, of maakte hij er méér, die echter sedert dien zoek raakten, dan wel alle naderhand werden ingekort? Het is thans zaak, naar het vermoedelijk afgesneden tweede stuk van het schilderij in het Rijksmuseum te zoeken en verder te trachten, soortgelijke gevallen op te sporen.

Afb. II. Penning door Jurriaen Pool